

ИМПЕРИЈАТА

Ришард Капушкињски



БИБЛИОТЕКА – НА ПАТ

За Издавачот
Филип Димевски

Уредник
Наталиа Лукомска

Јазична редакција
Филип Димевски

Наслов на оригиналот:
Ryszard Kapuściński
Imperium

Copyright © by the Estate of Ryszard Kapuściński

Компјутерска обработка
Бегемот

Ликовно уредување
Бојан Димитријевиќ

© Сите права на изданието ги има БЕГЕМОТ ДООЕЛ – Скопје. Забрането е копирање, умножување и објавување на делови или на целото издание во печатени или електронски медиуми без писмено одобрение од издавачот.

ИМПЕРИЈАТА

РИШАРД КАПУШЌИЊСКИ

превод од полски јазик
Лидија Танушевска



– значи, тоа се чудесии; и сето тоа ја
дополнува сликата на – Империјата
Андреј Бели

Русија има видено многу за време на својата
илјадагодишна историја. Само една работа нема видено
Русија за тие илјада години – слобода.
Василиј Гросман

Сегашноста е нешто што нè поврзува.
Иднината си ја создаваме во фантазијата.
Само минатото е чиста реалност.
Симон Вејл

Во Русија целата енергија на уметникот треба да биде
насосочена на истакнување две сили: на човекот и на
природата. Од една страна, физичка слабост, нервоза, рано
сексуално созревање, страсна желба за живот и вистина,
мечтаење за дејствување, широко како степа, анализа
полна немир, недоволно знаење при висока возвишеност
на мислите, а од друга – безгранична рамнина, сурова
клима; суров, сив народ со неговата тешка, тмурна
историја, татарство, чиновништво, заостанатост, беда,
влажната клима на престолнините, словенска апатија итн.
Рускиот живот толку го шиба Русинот што овој не може да
се соземе, го шиба како стап тежок илјада пудови.

Антон Чехов

Основниот впечаток што го добивме откако ја видовме
ситуацијата во Русија – беше сликата на џиновскиот крах
што не може да се сопре. Историјата досега нема искусено
ваква гигантска катастрофа.

Х. Г. Велс, 1920

Авантурата на Советскиот Сојуз е најголемото искуство и
најважната загатка на човештвото.

Едгар Морин

Русија ја исповрати гадотијата со која ја хранеа.

Фјодор Достоевски

Општественото уредување, на кое сме подложени, е спој
на старата номенклатура, финансиските ајкули, лажните
демократи и КГБ. Тоа не можам да го наречам демократија
– тоа е одвратен хибрид без преседан во историјата, за
кого не се знае кој правец ќе го фати...
(но) доколку победи овој сојуз, ќе нè експлоатираат уште,
не 70, туку 170 години.

Александар Солженицин, 1992

Нешто таму се расветли, но нешто и
натаму останува нејасно.

Владимир Војнович

ПРЕДГОВОР

Оваа книга е составена од три дела:

Првиот дел се нарекува „Првите средби (1939-1967)“ и претставува известување од моите поранешни престои во Империјата. Во него раскажувам за влегувањето на советските војски во моето родно гратче на Полесје (денес тоа е Белорусија), за патувањето низ снежниот и ненаселен Сибир, за експедицијата отаде Кавказ и до републиките во Централна Азија, односно на териториите на поранешниот СССР, егзотични, конфликтни и со необична атмосфера, полна емоции и сентименти.

Вториот дел се вика „Од птичја перспектива (1989-1991)“ и претставува поднесување извештај од неколку мои подолги патувања по пространите краишта на Империјата, кои ги направив во годините на нејзиниот пад и конечен распад (во секој случај конечен во онаа форма, во која постоеше до 1991 година). На овие патувања одев сам, избегнувајќи ги официјалните институции и траси, а патот на тие експедиции водеше од Брест (границата на поранешниот СССР со Полска) до Магадан на Пацификот и од Воркута зад Северниот поларен круг до Термез (границата со Авганистан). Општо земено околу 60 илјади километри.

Третиот дел се нарекува „Продолжението е во тек (1992-1993)“ и тоа е збирка размислувања, забелешки и записи настанати на маргините на моите патувања, разговори и четива.

Книгата е напишана полифониски, што значи, низ нејзините страници се провлекуваат ликови, места и мотиви, кои можат неколкукратно да се повторуваат во различни години и контексти. Сепак, спротивно на принципот на

полифонијата, целината не завршува со една повисока и завршна синтеза, туку напротив – се дезинтегрира и распаѓа, и тоа поради тоа што во текот на пишувањето на книгата на распад подлегна нејзиниот главен предмет и тема – големата советска сила. На нејзино место настануваат нови држави, а меѓу нив – Русија, огромна земја, населена од народ кој со векови го придвижувала и обединувала империјалната амбиција.

Оваа книга не е ниту историја на Русија и на поранешниот СССР, ниту историја на раѓањето и падот на комунизмот во таа држава, ниту пак прирачна збирка на знаењето за Империјата.

Таа е лично видување од патувањата кои ги направив по големите региони на оваа земја (или можеби подобро – на овој дел од светот), обидувајќи се да стасам онаму, каде што ми дозволија времето, силите и можностите.

ПРВИТЕ СРЕДБИ
(1939-1967)

Пинск, '39

Мојата прва средба со Империјата се одвива на мостот што го поврзува гратчето Пинск со Југот на светот. Крај на септември е, 1939 г. Насекаде војна. Горат села, луѓе се засолнуваат од бомбардирања по ровови и шуми, кај што ќе стигнат, бараат спас. На нашиот пат лежат убиени коњи. Ако сакате да одите понатаму, нè советува некој човек, мора да ги тргнете настрана. Колкава мака е тоа, колку пот: мртвите коњи се многу тешки.

Толпи бегалци, во прав, во паника. Што ќе им се толку врзулчиња, толку куфери? Што ќе им се толку чајници и тенџериња? Зошто толку проколнуваат? Зошто постојано прашуваат нешто? Сите некаде одат, се возат, трчаат – којзнае каде. Но мајка ми знае каде. Мама нè зеде сестра ми и мене за рака и така тројцата одиме кон Пинск, во нашиот стан на улицата Весела. Војната нè затекна во околината на Рејовјец, на одмор кај вујко ни, па сега мора да се вратиме дома. *Tutti a casa!*

Но кога по денови патување веќе сме во близина на Пинск, кога од далеку веќе се гледаат куќите на градот, дрвјата во убавиот парк и камбанариите на црквите, на патот крај самиот мост одеднаш израснуваат морнари. Овие морнари имаат долги пушки и остри, шилести бајонети, а на тркалезните шапки – црвени ѕвезди. Пред неколку дена доловиле овде дури од Црното Море, ги потонале нашите топовници, ги убиле нашите морнари, а сега не сакаат да нè пуштат да влеземе во градот. Нè држат на растојание, не мрдај! викаат и ги вперуваат пушките во нас. Мама, како и другите жени и деца – бидејќи веќе нè имаа собрано цел куп – плачат и молат за милост. Викајте да се смилуваат, нè проколнуваат мајките несвесни од страв, но што можеме

ние, децата, уште да сториме, и така веќе одамна клечиме на патот, цимолиме и ги креваме рацете нагоре.

Викотници, плачење, пушки и бајонети, налутени лица на испотените и лоши морнари, некакво лудило, некаков ужас и несфатливост, сето тоа го има таму, на мостот на реката Пина, во светот во кој влегувам на седумгодишна возраст.

На училиште, уште на првиот час, ја учиме руската азбука. Започнуваме од буквата „с“. Како тоа од „с“? прашува некој од средината на училницата. Па, би требало да се почнува од „а“! Деца, вели со потиштен глас учителот (кој е Полјак), погледнете на корицата од нашата книга. Која е првата буква на таа корица? „С“! Петруш, кој е Белорусин, може да го прочита целиот натпис: Сталин „Вопросы ленинизма“. Тоа е единствената книга од која учиме руски, единствен примерок на таа книга. На крутата корица, покриена со сиво ленено платно, големи, позлатени букви.

НАПУШТАЈКИ НÈ, ДРУГАРОТ ЛЕНИН НИ НАРЕДИ, пелтечи во првата клупа покорниот и тивок Влаѓо. Подобро не прашувај кој бил тој Ленин. Сите мајки веќе успеале да ни кажат ништо да не прашуваме. Впрочем, тие предупредувања дури не беа ни потребни. Не знам како да го опишам тоа, не умеам да одговорам од каде доаѓаше, но во воздухот имаше нешто толку алармантно, толку напнато и тешко што градот, во кој порано си игравме колку што е можно поздивено и повесело, одеднаш стана подмолно и опасно минско поле. Се плашевме дури и подлабоко да воздивнеме, за да не предизвикаме експлозија.

Сите деца ќе бидат Пионери! Еден ден во училишните двор се паркира автомобил, од кој излегуваат господа во сини униформи. Некој вели дека тие се НКВД. Што е тоа НКВД, не сме многу сигурни, но едно е сигурно, кога постарите го изговараат овој назив, го снижуваат гласот до шепот. НКВД сигурно е најважен, бидејќи нивните униформи се елегантни, нови, небаре штотуку излезени од кројачница. Војската оди испокината, наместо раници имаат платнени врзулчиња, најчесто празни, врзани со каква било

врвка, и со чизми кои веројатно никогаш во животот не биле исчистени, но затоа, пак, ако поминува некој од НКВД, на километар од него се шири син одблесок.

И еве, овие од НКВД ни донесоа бели кошули и црвени марамии. Кога ќе има важни празници, вели со исплашен и тажен глас учителот, секое дете да дојде во таа кошула и марамии. Исто така, ни донесоа една кутија со значки и ни ги раздадоа. На секоја значка имаше портрет на различен човек. Едните имаа мустаки, а другите – не. Еден човек имаше брадичка, а двајца беа без коса. Двајца или тројца носеа очила. Еден од НКВД-то одеше од клупа до клупа и ги раздаваше значките. Деца, рече учителот со глас кој наликуваше на звук од шупло дрво, тоа се вашите водачи. Водачите беа деветмина. Се викаа: Андреев, Ворошилов, Жданов, Каганович, Калинин, Микојан, Молотов, Хрушчов. Деветтиот водач беше Сталин. Значката со неговиот портрет беше двапати поголема од останатите. Но тоа беше разбирливо. Господин кој напишал една толку голема книга како што е „Вопросы ленинизма“ (од која учевме да читаме) заслужува да има значка поголема од другите.

Значките се закачуваа на марамата, од левата страна, каде што постарите ги носат ордените. Но наскоро настана проблем – снима значки. Идеално, а речиси дури и задолжително, беше да се носат сите водачи, со големата значка на Сталин што ја отвора збирката. И така препорачуваа од НКВД: треба да се носат сите! Но испадна дека некој го има Жданов, а го нема Микојан, или – некој има двајца Кагановича, а го нема Молотов. Јанек еден ден донесе дури четворица Хрушчови, кои ги смени за еден Сталин (Сталин некој претходно му го беше украде). Вистински богаташ меѓу нас беше Петруш – имаше дури тројца Сталини. Ги вадеше од џеб, ги покажуваше, се фалеше.

Еднаш, соседот од клупата покрај мене – Хаим, ме одвлече настрана. Сакаше да се смени со двајца Андрееви за еден Микојан, но му реков дека Андреевите не се на цена (што беше и вистина, бидејќи никој не можеше да дознае кој е тој Андреев) и не се согласив на тоа. Следниот ден

Хаим повторно ме тргна настрана. Од зебот го извади Ворошилов. Се стресов. Ворошилов ми беше сон! Носеше униформа, па мирисаше на војна, а војната веќе ја имав запознаено, па затоа ми беше некако близок. Како замена му ги дадов Жданов, Каганович и плус тоа Молотов. За Молотов можеше да се добијат тројца други, бидејќи постарите кажуваа дека Молотов е важен. На цена беше и Калинин, бидејќи личеше на некој дедо од Полесје. Имаше светла брадичка и – единствено тој – нешто во вид на насмевка.

Понекогаш часовите ги прекинува топовска стрелба. Стрелбата се шири веднаш до нас, силна, гласна, прозорските стакла се тресат, сидовите треперат, а учителот гледа со ужас и очај низ прозорецот. Доколку по стрелбата настапи тишина, ќе се вратиме на читањето на нашата дебела книга, но доколку се слушне кршење на лим, бучење на испукани сидови и тупотење на камења што се уриваат, одделението ќе живне, се слушаат повишени гласови – погодија! погодија! и само што ќе се одсве свончето, ние веќе итаме на ширинката да видиме што се случило. Нашето мало училиште на кат се наоѓа токму на пространиот плоштад, кој се вика Трети мај. Токму на овој плоштад стои големата, ама навистина голема црква, најголемата во целиот град. Треба високо да се истегне вратот за да се види каде завршува црквата, а почнува небото. А токму во тоа место сега пука топот. Пука во камбанаријата, за да ја кутне.

Тогаш во одделението вака размислувавме: кога болшевиците доаѓале кај нас, пред да ја видат Полска и пред да го видат нашиот град, сигурно најпрвин ги здогледале камбанариите на пинската црква. Тие се толку високи. Тоа очигледно многу ги изнервирало. Зошто? На тоа прашање не умеевме да си одговориме. Затоа пак, за самиот факт дека се изнервирале заклучувавме оттаму што Русите, само што влегоа во градот, уште пред да здивнат, пред да се свртат околу себе, каде е која улица, уште пред да каснат и да повлечат од качакот, веќе набрзина го поставија топот на плоштадот, донесоа муниција и почнаа да пукаат во црквата.

Со оглед на тоа што целата артилерија отишла на фронтот, им останал само еден топ. Пукаа од него без ред и без нишан. Ако погодеа, од камбанаријата се креваа облаци темна прашина, а понекогаш блеснуваше и по некое пламено јазиче. Околу плоштадот, во длабоките порти се криеја луѓе, кои го гледаа ова бомбардирање намуртено, но со љубопитност. Жените клечеа и се молеа, редејќи ги бројаниците. По празниот плоштад одеше еден пијан артилерец и викаше: Гледате ли, пукаме во вашиот Господ! А тој ништо, тивко си седи! Да не се плаши, или што му е? Се смееше, а потоа добиваше напад на икање. Нашата сосетка ѝ кажа на мама дека, кога некој ден паднала прашина, на врвот на урнатата камбанарија го видела светецот Андреј Бобола. Лицето на светецот Андреј, рече, беше маченичко – жив го палеа.

Одејќи до училиштето, мора да ги поминам железничките шини, веднаш покрај станицата. Го сакам тоа место, сакам да ги гледам возовите кои пристигнуваат и заминуваат. Најмногу сакам да ја гледам локомотивата: би сакал да бидам машиновозач. Така, преминувајќи ги едно утро шините, гледам дека железничарите почнуваат да ги собираат товарните вагони. Десетици и десетици вагони. Грчевита раздвиженост на свртниците: поминуваат локомотиви, чкрипат сопирачки, свечкаат браниците. И полно црвеноармијци, полно НКВД. Конечно раздвиженоста престанува, настапува тишина следните неколку дена. Но еден ден гледам како до вагоните застануваат запрежни коли полни со луѓе и врзулчиња. Покрај секоја кола неколку војници, секој ја држи пушката како да ќе пука во секој момент. Во кого? Оние на колите едвај се живи од умор и страв. Ја прашувам мама зошто ги земаат овие луѓе. Таа, многу нервозно, вели дека започнала депортацијата. Депортација? Чуден збор. Што значи тоа? Но мама не сака да одговори на прашањето, не сака да разговара со мене, мама плаче.

Ноќ. Чукање на прозорецот (живееме во мала куќарка вкопана во земја). Лицето на татко ми прилепено за џамот, сплоснато, разлеано во темнината. Гледам како татко ми

влегува во собата, но едвај го препознавам. Се збогувавме летоска. Беше во офицерска униформа, имаше високи чизми, нов, жолт ремен и кожени ракавици. Одев со него по улица и со гордост слушав како сè на него чкрипи. Сега стои пред нас во алишта на полски селанец, слаб, обраснат. Носи ленена кошула до колена преврзана со учкур, а на нозете опинци. Од тоа што ѝ го кажува на мама сфаќам дека паднал во советско заробеништво и дека ги гонеле на исток. Вели дека избегал кога оделе во колона низ шумата, па во некое селце ја разменил униформата со некој селанец за кошула и опинци.

Деца, ни вели мама мене и на сестра ми, затворајте очи и на спиење! Во соседната соба, во која се родителите, се слуша шепотење и нагли движења. Утредента, кога станувам, татко ми веќе го нема. Одејќи на училиште, се обрнувам на сите страни – да не го видам? Толку многу сакав да му раскажам – за себе, за училиштето, за топот. И дека веќе ги знам руските букви. И дека сум видел депортација. Но татко ми не се гледа ни во најоддалечената перспектива на улицата Лохишињска, која е толку долга што води, најверојатно, до крајот на светот. Есен е. Дува студен ветер. Ме штипат очите.

Следната ноќ. Тупотење на прозорците, на вратата, толку наметливо, нападно, толку насилно, што за миг ќе се урне таванот. Влетуваат неколкумина, црвеноармијци и цивили, се пикаат толку нервозно и молскавично како да ги бркаат разбеснети волци. Веднаш кон нас вперените пушки. Стравот голем: а ако пукнат? А ако убијат некого? Многу непријатно чувство е да се види убиен човек. Како и да се види убиен коњ. Морници ме полазуваат.

Тие што ги држат пушките стојат како статуи, ни да трепнат, а останатите, пак, превртуваат сè на подот. Од ормарите, од комодите, од креветите. Фустани, паларии, нашите играчки. Рогозини, чевли, алиштата на татко ми. А на мајка ми – муж куда? А мама ништо, дека не знае, ете не знае, па тоа е. Ах ти, вели еден и прави такво движење како

да сака да ја удри мама, а мама ја крие главата и рамената, за да не ја погоди. А другите бараат, ли бараат. Под креветите, под креденецот, под фотелјата. Што бараат? Велат, оружје. Но какво оружје може да има кај нас? Мојот расипан пластичен пиштол со кој одев да се борам со Индијанците. Се разбира, кога пиштолот беше добар во секое време можевме да ги избркаме Индијанците од нашиот двор, но сега на мојот револвер му е скршена пружината, за ништо не го бива.

Сакаат да ја земат мама. За казна ли или што? Ѓ се закануваат со тупаници и страшно пцујат. Иди! Ѓ се дере еден војник на мама и сака да ја истурка со кундакот надвор во темната ноќ. Но тогаш мојата помлада сестра одеднаш се фрла на војникот и почнува да го тепа, гризе и клоца, се фрла во некој занес, збеснато, полудено. Во тоа има една таква неочекувана, изненадувачка решителност, таква граблива непопустливост, ревност и одлучност, што еден од црвеноармијците, сигурно најстариот, сигурно командирот, се колеба за миг, на крајот ја навлекува шапката, ја затвора футролата на пиштолот и им вели на своите луѓе – пошли!

На училиште, за време на одморите, или кога се враќаме во купче дома, се зборува за депортациите. Сега нема поинтересна тема од оваа. Нашето гратче е полно со зеленило, околу куќарките се простираат бавчи, насекаде врви од високи треви, плевел, грмушки и дрвја, па лесно може некој да се скрие, да види сè, а самиот тој да остане невидлив. Во повисоките одделенија има такви на кои им успеало да се извлечат од дома, да се скријат во честарот и да ја видат целата депортација од почеток до крај. Веќе имаме вистински експерти за депортации. Тие расправаат на таа тема ревносно и стручно.

Па така, депортациите се одвиваат ноќе. Се работи за изненадување. Човек си спие, а тука одеднаш го будат извици, над себе ги гледа гневните лица на војниците и на НКВД, на сила го извлекуваат од кревет, го туркаат со кун-

даците и му наредуваат да излегува од дома. Му наредуваат да го предаде оружјето, кое и така, впрочем, никој и го нема. Непрекинато дофрлаат страшни гадости. Најлошо е кога некого ќе го наречат буржуј. Буржуј е ужасна пцост. Целиот дом го превртуваат наопачки, тоа им е најголемо уживање. Додека тие прават ревизија и целиот тој невиден неред, пристигнува транспортот. Тоа е селска кола во која е впрегнато едно неухрането коњче, бидејќи Полешуците се бедни и коњите им се никакви. Па, кога командирот гледа дека веќе е стасан транспортот, им вика на оние што ќе ги депортираат: имате петнаесет минути да се спакувате и да се сместите на колата. Доколку командирот се погоди да има добра душа, им дава половина час. Тогаш едноставно треба да се фрлиш на сè живо и да пикаш во куферите колку што можеш повеќе. Нема ни збор за некакво избирање или двоумење за нешто. Брзо, веднаш, ајде веќе, бистро, бистро! Потоа трчешкум до колата, буквално – трчешкум. На колата седи еден селанец, но селанецот нема да помогне, забрането му е, забрането му е дури и да се сврти, да види кој се качува на колата. Домот останува празен, бидејќи го собираат целото семејство, дедовците и бабите, децата, сите. Го гасат светлото.

Сега запрежната кола оди по темнина, по изумрените улици, кон железничката станица. Се тресе и ниша, бидејќи повеќето од нашите улици не се асфалтирани, немаат дури ни калдрма. Тркалата влетуваат во длабоки дупки или потонуваат во калта. Но сите тука се навикнати на такви неудобности – и кочијашот Полешук, и неговиот коњ, дури и оние несреќници, кои сега се клатат врз своите врзулчиња, покорени и преплашени.

Момчињата, на кои им успеало да ги видат депортациите, велат дека оделе по тие запрежни коли сè до железничките шини. Таму стојат товарни вагони, долг транспорт. Секоја ноќ имало по петнаесетина запрежни коли или по неколку десетици, па и повеќе. Колите запираше на ширинката пред станицата. Понатаму, до вагоните, требало да се оди пешки. Во еден таков вагон тешко е да се качиш, би-

дејќи е висок. Оние од придружбата морале да ги подбуцнуваат, да мавтаат со пушките, да викаат, да пцујат. Кога ќе наполнеле еден вагон, одеде до следниот. Што значело тоа – да се наполни вагонот? Тоа значело, со помош на колена и кундаци, да се напикаат во него луѓето така што ќе нема каде игла да се вдене.

Никогаш не се знаеше која ноќ по кого ќе дојдат. Момчињата, кои многу знаеја за депортациите, се обидуваа да воспостават тука некакви правила, некакви хиерархии, да пронајдат клуч. За жал, залудно. Оти, на пример, почнаа да ги депортираат од Беднарска, но одеднаш – престанаа. Се зафатија со жителите на Кијовска, но само од парната страна. Наеднаш исчезна некој од Надбрежна, но истата таа ноќ собраа луѓе од другиот крај на градот – од Броварна. Откако направија ревизија на нашиот стан, мама не ни дозволуваше ноќе да се расobleкуваме. Може да се собујат чевлите, но треба цело време да ни бидат при рака. Палтата висат на столчињата, за да можат да се облечат дур да трепнеш. Во принцип, не смее да се спие. Лежиме со сестра ми еден до друг и се подбуцнуваме, се протресуваме или се кубеме за коса. Еј, не спиј! И ти не спиј! Но, се разбира, во тоа кошкање и туркање на крајот обајцата заспиваме. Затоа, пак, мама навистина не спие. Седи на маса и цело време наслушнува. Тишината на нашата улица е таква што одсвонува во ушите. Доколку во таа тишина се слушнат нечији чекори, мама пребледнува. Човек во тие саати може да биде само непријател. На училиште, во книгата на Сталин, читавме за непријателите. Непријателот е страшен лик. Кој друг ќе дојде во ова време? Добрите луѓе се плашат, седат сокриени дома.

Дури и ако спиеме, спиеме како зајаци. Спиеме, а сè се слуша. Понекогаш во мугрите се слуша тупотење на запрежна кола. Тој одек се зголемува во темнината, а кога запрежната кола веќе ќе се порамни со нашата куќа, тропането е такво како да поминува некоја пеколна машина. Мама на прсти му приоѓа на прозорецот и претпазливо ја потргнува завесата. Можеби и другите мајки од улица Ве-

села го прават истото во тој момент. Тие ја гледаат колата што бавно се тркала, а на неа склопчени фигури, зад колата одат црвеноармијци, а зад нив – повторно темнина. Сосетката, која видела како го палат жив свети Андреј Бобола, ѝ кажа на мама дека овие коли како да газат по неа. Следниот ден сè ја боли.

Прв од одделението исчезна Павел. Бидејќи се приближуваше зимата, учителот рече дека Павел сигурно настинал и останал в кревет. Но Павел не дојде ни следниот ден, ни следната седмица, па тогаш почнавме да насетуваме дека нема веќе никогаш да дојде. Неколку дена подоцна видовме дека првата клупа, во која седеа Јанек и Збишек, е празна. Стана тажно, бидејќи тие двајца ги измислуваа најдобрите мајтапи и затоа учителот, за да ги држи на око, им нареди да седат во првата клупа. Во другите одделенија, исто така, децата сè почесто ги снемуваше. Дури веќе никој и не прашуваше зошто не дошле и каде се. Училиштето се празнеше. Сè уште по часовите игравме топка, криенка и челик, но се случи нешто топката да стане многу тешка, за време на криенката никој не сакаше брзо да трча, а во челик секој замавнуваше со стапот кај ќе стигне. Наместо тоа, пак, лесно избувнуваа чудни спорови и жестоки тепачки, по кои сите се растураа лути, навредени и безволни.

Еден ден исчезна учителот. Едноставно, како и обично, дојдовме на училиште во осум часот и откако свонеше, седнавме во клупите, кога на вратата застапа управникот Лубовицки. Деца, рече, одете сега дома и дојдете утре, ќе ве учи нова учителка. За првпат откако замина татко ми чувствувам грч околу срцето. Зошто го зеле нашиот учител? Нашиот учител постојано беше нервозен и често сиркаше низ прозорецот. Велеше – ах, деца, деца и нишаше со главата. Секогаш беше сериозен и многу тажен. Со нас беше добар и ако некој ученик пелтечеше читајќи го Сталин, учителот не викаше, туку дури и по малку се насмевнуваше.

Се враќав дома потиштен. Кога ги преминував шините, слушнав еден познат глас. Некој ме викаше. На сврт-

ницата стоеја вагони, а во нив луѓе кои требаше да ги депортираат. Гласот доаѓаше до мене оттаму. Погледнав и на вратата на еден од вагоните го видов лицето на нашиот учител. Ми мавташе со рака. Господи! Се фрлив во трк на-таму. Но во секунда ме стигна еден војник и толку силно ме удри по главата што паднав. Се кревав замелушен, со остра болка, а тој замавна уште еднаш, но не ме удри, туку само викаше да бегам по ѓаволите оттука. И ме нарече кучкино семе.

Наскоро започна гладот. Дотогаш уште немаше студо-ви, па веднаш откако ќе излезевме од училиште започну-вавме да претураме по бавчите. Добро ја знаевме нивната заплеткана географија, бидејќи таму, меѓу леите и грмуш-ките, порано ги игравме нашите војни, криенки и Индијан-ци дури нè држат нозете. Секој знаеше кај кого растат го-леми јаболка, кај кого вреди да се тресат круши, каде уз-реале толку многу сливи што сè е модро од нив, или каде родиле во изобилство крцкави репки. Тие експедиции беа ризични, бидејќи сопствениците на бавчите нè бркаа како ѓаволи. Гладот веќе на сите им се вовлече под кожа и сите што можеа, се обидуваа да прават резерви. Никој не сакаше да изгуби ниту една кајсија, праска или огрозд. Значително побезбедно беше да се пустошат овоштарниците на оние кои ги уапсиле и затвориле во вагоните, бидејќи никој не ги чуваше нивните садници и леи.

Речниот пазар крај Пина, каде што селаните со чамци ги носеа своите богатства – дали риби, дали мед, дали жи-тарки – веќе одамна беше опустошен. Повеќето дуќани беа затворени или опљачкани. Единствен спас беше селото. Нашите сосетки земаа по некој прстен или крзно и одеа во околните села да купат брашно, сланина или живина. Но, се случи така, што додека овие жени беа надвор од градот, НКВД дојде во нивните домови и ги зеде децата во транс-портот. Сосетките зборуваа за тоа растреперено и ја преду-предуваа мама. Но и да не беше така, мама секако беше ре-шена да не се помрдне од нас ниту за чекор.

Нашето гратче, зелено и задушливо лете, наесен кафе-но и блескаво на сонце како килибар, одеднаш, една ноќ, стана бело. Тоа беше на преминот на ноември во декември. Зимата 1939/40 г. беше рана и сурова. Беше студен, замрзнат пекол. Од страна на улицата Спокојна, од страна на гробиштата, на кои почива баба ми, се довлечкавме до грмушките, од каде можевме да го видиме транспортот што стои на свртницата. Во вагоните имаше луѓе, кои требаше да заминат час-поскоро. Каде? Постарите велеа, на Сибир. Не знаев каде е тоа, но од начинот на кој го изговараа тој збор, произлегуваше дека е страшно дури и да се помисли на тој Сибир.

Не го видов мојот учител, сигурно веќе одамна беше заминал, бидејќи транспортите заминуваа еден по друг. Седевме скриени во грмушките, а од страв и горлива љубопитност срцето ни потскокнуваше во грлото. Од страната на свртницата слушавме стенкања и плачење. За момент тие станаа многу гласни, распарувачки. Од вагон до вагон одеа запрежните коли. Луѓето од вагоните ги положуваа на колите оние кои ноќта умреле од студ и од глад. Зад колите одеа четворица од НКВД и нешто броеја, нешто пишуваа. Повторно броеја и пишуваа. Броеја и пишуваа. Потоа ги за-творараа вратите од вагоните. Тие врати се сигурно тешки, бидејќи тоа го правеа со мака. Тие се придвижуваат со помош на лостови и лостовите страшно чкрипеа. Катанецот го обвиткуваа со тељ, а тељот го стегаа со клешти. Секој од нив четворица по ред проверуваше да не може тељот да се одмота. Се клопчевме во грмушките, здрвени од студ и ужас. Локомотивата свирна неколку пати и возот тргна. Кога беше веќе далеку, тие четворица направија на лево круг и отидоа во станицата.

Ништо не ѝ кажавме на мама за да не ја налутиме. Мама по цели денови стоеше на прозорецот. Стоеше неподвижно, умееше да не мрда со саати. Дома имавме уште малку житарки и брашно. Понекогаш јадевме каша, а понекогаш мама печеше питулици од брашно на шпоретот. Забележав

дека таа самата ништо не јаде, а кога јадевме ние, таа се вртеше настрана за да не гледа, или одеше во другата соба. Велеше – донесете малку суварки. Одевме наоколу за да изгребеме од под снегот суви трупчиња и стапови. Можеби веќе немаше сила да излегува сама, а требаше барем малку да се запали оган, бидејќи мрзневме како мразулци. Навечер седевме во темница тресејќи се од студ и од страв, чекајќи да нè депортираат.

Одвреме-навреме се шлаев со другарите по градот, замрзнат и блескав на сонцето. Душкавме по некакво јадење, всушност не сметајќи на тоа дека нешто ќе најдеме. Можеше да се изеде малку снег или да се пошмука некое парче мраз, но тоа само го зголемуваше гладот. Најмачен, но истовремено и најпријатен, како и најредок беше мирисот на готово јадење. Деца! викаше некој од нас и им мавташе на другите со рака. Итавме кај него, а тој веќе стоеше со носот протнат меѓу тарабите, загледан во нечиј дом. Заедно почнувавме да го вдишуваме мирисот на печена кокошка или варен бигос кој се ширеше кон нас. Од таквата ограда подоцна моравме на сила да се откачуваме еден со друг.

Еднаш, гладни и очајни, се завлечкавме до кај војниците што ги чуваа касарните. Товариш, рече Хуберт, дај покушатъ и направи движење со раката како да става парче леб в уста. Но тие само ги кренаа рамената. На крајот еден од стражарите посегна во џебот и наместо леб извлече едно платнено вреќуле и ни го даде без збор. Внатре имаше темнокафеави, речиси црни, ситно исечени стебленца од тутунови лисја. Црвеноармиецот ни даде и парче од весник, ни покажа како да свиткаме од него тутурутка и да сипеме од влажната, мирислива, тутунска смеса. Цигари направени од ситен тутун и риза, со еден збор – нормални цигари, тогаш беа недостижни.

Почнавме да пушиме. Чадот нè гребеше во грлото и ни ги штипеше очите. Светот почна да се врти, да се ниша и да се тумба на глава. Повратив, а черепот ми пукаше од бол-

ка. Но исцидувачкото, тапо чувство на глад поминуваше, намалуваше. И покрај одвратниот вкус во устата, и покрај мачното гадење, тоа беше поподносливо од проникливата, натраплива потреба да се наполни stomакот, потреба што ти ја растргнува внатрешноста.

Моето одделение се стопи на половина. Учителката ме стави во клупа со едно момче што се викаше Орион. Веднаш се засакавме и почнавме заедно да си одиме дома. Еднаш ми кажа дека на улицата Завална треба да продаваат шеќерчиња и ако сакам, може заедно да чекаме во редот. Гестот што ми кажа за тие шеќерчиња беше прекрасен, бидејќи веќе одамна престанавме да сонуваме за слатки. Мама се согласи и отидовме со Орион на Завална. Беше темно и паѓаше снег. Пред дуќанот веќе стоеше долг ред од деца, што се влечеше долж неколку куќи. Дуќанот беше затворен со дрвени ќепенци. Децата што стоеја на почетокот од редот рекоа дека дуќанот ќе отвори дури утрината и дека треба да се стои цела ноќ. Загрижени, се вративме на своето место, на крајот од редот. Но нови деца постојано пристигнуваа и редот растеше во бесконечност.

Фаќаше студ уште поголем отколку преку денот, остар, прониклив, бодлив. Како што минуваа минутите, а потоа и часовите, стоењето стануваше сè потешко. На нозете и рацете веќе некое време имав плускавци што ме печеа од што беа надуени со течност и многу ме болеа. Сега, мразот уште повеќе ја зголеми болката, која стануваше неподнослива. Стенкав на секое помрднување.

Во меѓувреме фрагмент по фрагмент од редот пукнуваше, се распрснуваше по заснежената, замрзната улица. За да се загреат, децата играа брканица. Лудуваа, се бореа, се прпелаа по белиот мов. Потоа се враќаа во редот и друга група со викотница се пушташе во бег. На половина од ноќта некој запали оган. Се вивна раскошен, буен пламен. Се редевме еден по друг покрај огнот, барем за миг да ги загрееме рацете. На лицата на децата на кои им успеало да се протуркаат до огнот, им се одразуваше златниот блесок.

Во тој блесок нивните лица тлееја, се полнеа со топлина. Потоа, подзагреани, се враќаа на место и ни ги предаваа нам што стоевме во редот зраците од својот жар.

Во мугрите редот го зафати сон. Ништо не помогнаа предупредувањата дека не смее да се заспие на минусен студ, бидејќи тоа значи смрт. Веќе никој немаше сила да бара гранки за огрев, ниту да си игра брканица или ринге, ринге јаја. Студот продираше до коски, суров, строг, силен. Од студ отпаѓаа и раце и нозе. За да се спасиме, за да ја издржиме ноќта, стоевме во редот грчевито прививајќи се еден кон друг. Тоа беше еден силно и очајно сраснат синцир, од кој се искрадуваше остатокот од топлината. Снегот сè повеќе нè засипуваше, нè покриваше со бело, меко кожувче.

Уште во темните зори дојдоа две жени, завиткани во дебели шами и почнаа да го отвораат дуќанот. Редот живна. Сонувавме планини од шеќерчиња, прекрасни чоколадни палати. Сонувавме принцези од марципан и шутови од меденачиња. Нашата фантазија гореше, сè искреше во неа, зрачеше. На крајот вратата од дуќанот се отвори и редот се помрдна. Сите туркаа за да се загреат и нешто да купат. Но во дуќанот немаше ниту шеќерчиња, ниту чоколадни палати. Жените продаваа празни лимени кутии од бонбони. По една за секого. Тоа беа тркалезни, големи конзерви, на чии сидови беа нацртани шарени, наперчени петли и полскиот натпис – Е. Ведел.

На почетокот бевме многу разочарани и потиштени. Орион плачеше. Но кога почнавме одблизу да го испитуваме нашиот плен, во нас полека настапуваше радост. Бидејќи на сидовите од овие кутии останал сладок талог од бонбоните, шарени, дробни трошки, густа слана што мириса на овошје. Па мајките можеа во тие конзерви да сварат вода и да добијат сладок, ароматичен сок за нас! Веќе одоброволени, веќе дури и задоволени, наместо да одиме право дома скршнавме во паркот, каде што лете беше поставуван циркусот. Циркусот одамна беше заминат, но замина набрзина и го остави рингишпилот. Од рингишпилот беше украден и

моторот, како и речиси сите седишта. Но едно седиште беше останато и ако се собереа неколку момчиња, тие со стап можеа да го придвижат рингишпилот да се врти како луд.

Во паркот е празно и тивко, па трчае до рингишпилот и почнуваме да го вртиме. Веќе се придвижи, веќе чкрипи. Скокнав на седиштето и се опашав со синџирот. Орион дава наредби, подвикнува, ги загрева, ги брза момчињата кои како робови на галија напнуваат на стапот колку што ги држи сила, за да биде што побрзо, што побрзо и побрзо! Орион целиот како во треска вика колку што го држи гласот, момчињата исто веќе беа обземени од некое лудило, рингишпилот вјаса, го чувствувам замрзнатиот ветер што штипе како ме шиба по лицето, граблив и сè посилен ветар, на чии крила се кревам како пилот, како птица, како облак.